

масового переходу послідовників однієї конфесії до іншої; 5) денаціоналізовані українці, а також росіяни та віруючі інших національностей сприймають як свою національно незорієнтовану УПЦ Московської юрисдикції, а тому загроза втрати серед них своїх послідовників перешкоджає останній повернутися до витокового Українського православ'я; 6) якщо греко-католицизм і український автокефалізм зберегли вірність Українському православному обряду й організаційним формам життя Володимирівського християнства, то УПЦ діє на основі оросіяненого православ'я і є українською не завдяки своїй суті, а відповідно до свого територіального розміщення; 7) непоступливість у визначенні ідентичності ідеї вселенського християнства, яке нібито прийняв Володимир Великий, служить перешкодою у віднайденні шляхів зближення християнських конфесій країни; 8) небажання керівництва християнських конфесій в Україні втратити свої позиції в організаційній структурі та відповідні привілеї й почесті.

Але це внутрішні чинники, які стають перешкодою процесу утворення єдиної національної християнської церкви в Україні. Є ще й зовнішні чинники і серед них насамперед протидія цьому процесу з боку Апостольської столиці й Московського та Константинопольського Патріархатів.

Відтак, як на нас, ідея об'єднання християнських церков України в одну церковну інституцію нині не на часі і навряд чи можливе в наступному. Як-то кажуть, де об'єднується дві, з'являється три. Держава, має сприяти тепер, з одного боку, забезпеченню насамперед толерантних відносин між традиційними церквами, визнанню ними права на існування в країні інших конфесій, церковних утворень, а з другого – включенню їх в різні види спільної соціальної діяльності, значимої для національного і духовного відродження, процесу українського державотворення. Утворення єдиної православної церкви України, а тим більше Української християнської церкви, якщо реально оцінювати ситуацію, стане можливим лише тоді, коли весь народ України буде зорієнтований на вибудову суверенної держави, прийматиме за своє процес національного відродження в ній, знехтує вірою в необхідність жити в повному підпорядкуванні зарубіжним релігійним центрам, ставитиме в основу своєї віри витокову суть християнства, а не його пізніші організаційні чи обрядові нашарування і форми.

Проведений вище аналіз природи національної церкви, проблем її становлення в українському контексті засвідчує те, що саме завдяки своїм зв'язкам з ідентичністю людини, структурами її спільнотного життя релігія надає цілісність і осмисленість нашій національній самосвідомості. Ігнорування останніх веде до роз'єднання людей, руйнації тих структур людського співжиття, через які і в яких формується ідентичність особи, до неукоріненості останньої в різних сферах суспільної ідентичності, однією з яких є національна церква.

С.Здіорук* (Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сучасний період трансформації духовності українського народу вимагає вдумливого та ґрунтовного аналізу процесу повернення до релігійних цінностей, вивчення етноконфесійної специфіки релігії в Україні, усвідомлення і врахування релігійних чинників у національній стратегії свого розвитку. Етноконфесійна специфіка релігії стимулюється необхідністю потреб нації у власній релігійній структурі, суттєво допомагає самоусвідомленню нації як самоцінності й самодостатності, а відтак є могутнім чинником розбудови власної національної держави як повноправного і рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Тому цілком закономірно, що в сучасних умовах функціонування Української

* Завідувач відділу політичних і гуманітарних досліджень Національного Інституту стратегічних досліджень, к.філос.н.

Держави, відновлення культурно-самобутніх традицій українського народу та зростання його історичної самосвідомості популярності набуває ідея творення національної Церкви, що знову ж таки є невіддільним елементом національної ідеї або, рельєфніше це можна назвати, *ідеєю національного поступу*. В її реалізації вбачається дієвий засіб врегулювання міжцерковних конфліктів, зменшення напруженості в релігійному середовищі, особливо поміж православними юрисдикціями, досягнення консолідації та єднання суспільства загалом.

У сучасній науковій літературі поняття «національна церква» і «національна релігія» хоча і набули значного поширення, однак не мають якогось уніфікованого смислового наповнення. Вони вирізняються досить різноманітним спектром семантичних значень. Звернемо увагу на деякі з них. В країнах, де традиційно вкорінені національні релігії (синтоїзм – в Японії, конфуціанство та даосизм – у Китаї, іудаїзм – в Ізраїлі, індуїзм та джайнізм – в Індії) церкви відповідної конфесійної приналежності також є національними. Інколи поняття «національна церква» і «національна релігія» вживають як синоніми домінуючих у тому чи іншому регіоні релігійних напрямків, що за тривалий період історичного розвитку адаптувалися до місцевої культури й стали в подальшому фундаментом її поступу (католицизм – в Італії, православ'я – в Болгарії, іслам – в Туреччині, Ірані, Саудівській Аравії тощо). З точки зору православної еkleзіології, національними називають переважну більшість помісних православних церков. У політико-правовому аспекті вищенаведені концепти часто фігурують як аналоги найбільш прийнятної для певної нації духовної ідеології, яку конкретна держава залучає до арсеналу засобів розв'язання стратегічно важливих завдань. Власне, на основі такого розуміння постав давній принцип: окрема нація (в європейському розумінні як нація-держава) – окрема Церква.

В деяких відомих випадках поняття «національна церква» абсорбує в себе й поняття «державна церква». До речі, таке розуміння живе й нині та навіть взяте “на озброєння” окремими сучасними популяризаторами ідеї фундації національних церковних структур в Україні. Але ось тут і постає питання: чи відповідає таке бачення перспектив розвитку релігійної ситуації в Україні реаліям сьогодення?

Наскільки перекоонує історичний досвід попередніх століть, усі спроби утворити на українських землях єдину християнську національну Церкву зазнали краху. В 988 році Володимир Великий приймає сам і запроваджує християнство на Русі. Православ'я проголошується державною релігією русичів. Але воно так і не змогло стати єдиним віросповіданням Українського народу. Попри всілякі езекуційні заходи Київського князя, спрямовані на викорінення язичництва, останнє збереглося, продовжуючи впливати на розвиток народної культури. Отже, фактично процес християнізації продовжується і сьогодні. Й не лише тому, що народжуються нові покоління.

Інший приклад — Берестейська унія 1596 року. Багато дослідників вважають, що бажаного результату вона не дала. Об'єднання частини православних парафій з Римсько-католицькою церквою не тільки не стерло (як сподівалися на це деякі її сучасники з обох сторін) відмінностей між православ'ям і католицизмом, а й зумовило з'явлення поряд з двома зазначеними релігійними напрямками третього — греко-католицизму. В подальшому розшарування на конфесійному ґрунті поглибилися і навіть призвели до певної регіональної протидії церков [Берестейська унія (1596-1996). *Статті й матеріали.* - 1996.- 276 с.]. Очевидно, на основі цього ряд і сучасних вчених підтримують традиційну (принаймні на теренах колишніх Російської імперії та її модифікації ХХ століття – Радянського Союзу) тезу про унію як першопричину поділу української нації. Вони визнають, що укладення Берестейської унії «*поклато початок (курсив мій – С. З.) розділенню українського суспільства на дві духовно-культурні зони, які тривалий час протистояли одна одній. Релігійне розмежування посилювалося різними політичними системами, адміністративним підпорядкуванням територій, наявністю певних регіональних відмінностей у культурі, мові, звичаях та традиціях українців*» [Шуба О. В. *Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз).* – К., 1999. – С. 243].

В даній статті не місце вдаватися з цього приводу до детального аналізу. Але тут

все майже навпаки! Чвари і розділення, що тривали на українських землях кілька попередніх століть якраз і призвели до укладення Берестейських угод.

Саме в цьому контексті можна навести й інші характерні приклади. Болісно зреагувавши на укладення унійної угоди в Берестечку, православні спробували утворити союз з протестантами. У Вільно під керівництвом князя К. Острозького православне духовенство зібрало з'їзд спільно з представниками лютеран, кальвіністів і чеських братів, де утворили конфедерацію. Однак об'єднання не сталося із-за непорозуміння з приводу деяких догматичних положень, звичаїв та обрядів. Православна церква не допускала протестантів до активного впливу на формування національної свідомості українців. Ця сфера була монополізована нею.

Відомі й інші зусилля, спрямовані на створення національної Церкви в Україні. Зокрема, у першій половині XVIII ст. в контексті загострення міжцерковних суперечок митрополити Йосип Рутський та Петро Могила (відповідно з боку Греко-католицької та Православної церков) спрямували свою енергію на пошук шляхів досягнення компромісу між означеними церковними структурами. Ієрархи виходили передусім з того, що відмінності між православ'ям і греко-католицизмом не такі вже й глибокі, а відтак поставили собі за мету привести обидві церкви до так званого «генерального примирення». В результаті нової унії передбачалося утворити Київський патріархат, незалежний від Константинополя. Але наявні віроповчальні розбіжності і неузгодженість у вирішенні організаційних питань після смерті Йосипа Рутського, а потім і Петра Могили, звели нанівець ідею церковного єднання у проголошений ними спосіб.

Свій варіант стимулювання національного поступу Українського народу шляхом об'єднання православних і греко-католиків запропонував М. Смотрицький. Але і його ідея «справедливої унії» не була сприйнята широкими колами віруючих і не знайшла свого укорінення в релігійно-церковному житті України.

Як бачимо, робилося немало реальних спроб об'єднання церков, проте більшість із них були невдалими. Головна причина їхньої невдачі — бездержавницьке існування Українського народу протягом багатьох століть та підпорядкування його території різним загарбникам. Нерідко поспішні, непідготовлені церковні утворення, які формувалися переважно з політичною метою, не витримували випробувань часом і розпадалися. Але найчастіше їх удушували «в братерських обіймах» держави тих сусідніх народів, які господарювали в ті чи інші часи на українських землях.

Незважаючи на невдалі попередні історичні спроби, ідея створення національної релігійної організації в Україні й нині користується помітним авторитетом. Більше того, деякі церковні діячі висловлювались навіть за статус не просто національної, а державної Церкви. Ось лише кілька офіційних заяв нині покійного предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату Патріарха Володимира (Романюка): «Будь-які тлумачення, що, мовляв, усі конфесії мають бути рівними, що нам не потрібна державна Церква, мені просто не зрозумілі. Я, наприклад, вважаю, що повинна бути Церква державною, якщо вже не де-юре, то де-факто... Наша державна влада не повинна реєструвати все підряд і казати: будьмо всі однакові, рівні перед законом... Немає такого у світі, щоб всюди були релігії рівні» [*Релігія і суспільство в Україні: фактори змін.* – К., 1998. – С. 118.]. І далі: «Я — за державну Церкву. Це необхідно, коли нація будується. Має бути фундамент, і в Україні ним має бути православ'я» [*Релігія і суспільство в Україні: фактори змін.* – К., 1998. – С. 118.].

Дійсно, останнє має глибоке коріння на українських теренах, його духом проникнуті національна культура, свідомість, традиції значної частини українського народу. Проте через складну та суперечливу роль в історії України православної церкві важко стати загальнонаціональною. Адже в одні часи вона певною мірою гуртувала націю, в інші — ставала фактором національної дезінтеграції. Особливо це проявилось, коли Київська Митрополія перестала бути Екзархатом Вселенського (Константинопольського) Патріархату й загарбана була до складу Російської Православної Церкви.

Окрім того, сьогодні Українське Православ'я переживає не кращі часи. Хоча воно і зберігає за собою провідні позиції серед інших конфесій, однак його вплив на

населення поступово зменшується. На думку дослідників, цьому, окрім іншого, сприяє надмірний консерватизм, що здавна був характерним для православної Церкви, а це не дозволяє їй крокувати в ногу з часом. Ось як це означає професор А. Колодний: «Визнаємо те, що якщо у вітчизняному православ'ї не відбудеться докорінна зміна у всьому на подобу аджорнаменто в католицизмі, якщо воно не знайде внутрішні чинники вирішення своїх колізій і здолаття своїх доцентричних прагнень, не навчиться жити в умовах демократичного суспільства, то за два-три покоління на теренах України воно стане тупиковою конфесією» [*Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 118*].

Особливо варто відзначити те, що гострою проблемою для сучасного Українського Православ'я залишається його внутрішня диференційованість на кілька гілок (одну – Московську і дві – Київські). Звичайно, у такому стані воно нездатне виступати духовним інтегратором соціуму, а відтак — претендувати на роль Помісної Православної Церкви в Україні. Природно, що більш значимі перспективи очікують його на шляхах консолідації. Але навіть об'єднавшись, православ'я матиме ряд проблем. Це пов'язане як з неоднорідністю православного середовища України, так і з тим, що дана конфесія не охоплює всього населення. Адже не всі громадяни України є релігійними і не всі віруючі — православними.

У західних областях України, наприклад, досить потужними є позиції УГКЦ. Українська Греко-Католицька Церква в новітній час виявляє неабияку активність у процесі творення незалежної Української Держави, всіляко сприяє духовному і культурному відродженню України, водночас прагне поширювати свій вплив на всі її регіони. Чималий відсоток її вірних підтримує ідею міжцерковного єднання, пропонуючи, щоправда, як основу для нього свою Церкву. Але чітко виявлений регіональний характер поширення громад УГКЦ неспроможний забезпечити останній статус безперечного національного духовного лідера. Та й сама вона має проблеми з обстоюванням власних прав, викладених ще в «Артикулах, що належать до з'єднання з Римською Церквою» [*Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 118*].

Не варто забувати і той факт, що поширення поліконфесійності в сучасній Україні зумовило інтенсивний поступ багатьох релігійних рухів та течій як традиційного, так і новітнього спрямування. Активно йдуть процеси поширення на українських землях римо-католицизму, ісламу, котрий, зокрема, поступово відновлює свої форпости в Криму. У геометричній прогресії зростають протестантські організації та різноманітні неорелігійні згуродження. Всі зазначені конфесії мають численних послідовників, власні сфери впливу та переслідують певні інтереси.

Об'єктивно оцінюючи релігійну ситуацію в Українській Державі, необхідно зазначити, що переважна більшість церков активно підтримує справу поступу української нації. Однак жодна з них не охоплює своїм впливом переважні маси населення, що є по суті однією з головних перешкод для того, щоб претендувати на роль превалюючої національної Церкви.

Треба також враховувати, що в Українській Державі свобода совісті, а відтак і поліконфесійність та поліцерковність закріплені політико-правовими нормами згідно з міжнародною практикою. Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантують рівноправність усіх конфесій, право громадянина на сповідання будь-якої віри. Стаття 35 Основного Закону зазначає: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність... Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [*Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 118*].

Сучасна Українська держава впевнено бере курс на розвиток демократії, складовою якої з необхідністю є плюралізм – політичний, ідеологічний, релігійний. Поліконфесійність в Україні стала об'єктивною реальністю, з якою не можна не рахуватися.